1. פתיחה רמב"ן
לס' שמות

ספר ואלה שמות

השלים הכתוב ספר בראשית שהוא ספר היצירה בחדוש העולם ויצירת כל נוצר, ובמקרי האבות כולם[1] שהם כענין יצירה לזרעם[2], מפני שכל מקריהם ציורי דברים לרמוז להודיע כל העתיד לבא להם[3], ואחרי שהשלים היצירה התחיל ספר אחר בענין המעשה הבא מן הרמזים ההם, ונתיחד ספר ואלה שמות בענין הגלות הראשון הנגזר[4] בפירוש ובגאולה ממנו, ולכן חזר והתחיל בשמות יורדי מצרים ומספרם אף על פי שכבר נכתב[5] זה, בעבור כי ירידתם שם הוא ראשית הגלות כי מאז הוחל[6], והנה הגלות איננו נשלם עד יום שובם אל מקומם[7] ואל מעלת אבותם ישובו, וכשיצאו ממצרים אף על פי שיצאו מבית עבדים עדיין יחשבו גולים כי היו בארץ לא להם[8] נבוכים במדבר[9], וכשבאו אל הר סיני ועשו המשכן ושב הקדוש ברוך הוא והשרה שכינתו ביניהם אז שבו אל מעלת אבותם שהיה סוד אלוה עלי אהליהם[10], והם הם המרכבה • ואז נחשבו גאולים, ולכן נשלם הספר הזה בהשלימו ענין המשכן ובהיות כבוד ה' מלא אותו תמיד •:

"וגם את הגוי אשר-יעבדו-דן אנכי"

2. ב.ש. בראשית טו' יד'

וגם את הגוי אשר יעבודו. וגם לרבות ד' גליות על ששעבדו את ישראל, לשון רש"י. ועל דרך הפשט יאמר כאשר דנתי את בניך בגלות וענוי על עון, גם את הגוי אשר יעבודו אדין על החמס אשר יעשו להם. והנכון בעיני[38] כי טעם וגם, אף על פי שאני גזרתי על זרעך להיות גרים בארץ לא להם ועבדום וענו אותם, אף על פי כן אשפוט את הגוי אשר יעבודו על אשר יעשו להם, ולא יפטרו בעבור שעשו גזרתי. והטעם כמו שאמר הכתוב וקנאתי לירושלם ולציון קנאה גדולה וקצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה[39], ואומר קצפתי על עמי חללתי נחלתי וגו'[40], וכן היה במצרים שהוסיפו להרע כי השליכו בניהם ליאור, וימררו את חייהם[41] וחשבו למחות את שמם, וזה טעם דן אנכי, שאביא אותם במשפט, אם עשו כנגזר עליהם או הוסיפו להרע להם °, וזהו מה שאמר יתרו כי בדבר אשר זדו עליהם[42], כי הזדון הוא שהביא עליהם העונש הגדול שאבדם מן העולם, וכן כי ידעת כי הזידו עליהם °. והרב נתן טעם בספר המדע[43] לפי שלא גזר על איש ידוע, וכל אותם המריעים לישראל אלו לא רצה כל אחד מהם הרשות בידו, לפי שלא נגזר על איש בידוע. ולא נתכנו[44] דבריו אצלי, שאפילו גזר שאחד מכל האומות ° יריע להם בכך וכך וקדם זה ועשה גזרתו של הקב"ה זכה בדבר מצוה, ומה טעם בדבריו כאשר יצוה המלך שיעשו בני מדינה פלוני מעשה מן המעשים, המתרשל ומטיל הדבר על האחרים חומס וחוטא נפשו, והעושה יפיק רצון ממנו[45]. וכל שכן שהכתוב אמר וגם את הגוי אשר יעבודו, שיעבדו הגוי כולו[46] והם הלכו מעצמם למצרים °. אבל הטעם כאשר כתבתי °. וכבר הזכירו רבותינו הענין הזה, אמרו בואלה שמות רבה[47] משל לאדון שאמר לבנו יעשה עם פלוני ולא יצערנו, הלך ועשה אף על פי שעשה עמו חנם לא הניח שלא היה מצערו, כשנתרצה האדון לבנו וגזר[48] על מצעריו הריגה[49], כך גזר הקב"ה שיהיו ישראל משועבדין במצרים עמדו עליהם ושעבדום בחוזק[50], אמר הקב"ה היה לכם לנהוג בם כעבדים ויעשו צרככם[51], אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה[52], עד כאן. ודבר ברור הוא כי השלכת בניהם ליאור אינה בכלל ועבדום וענו אותם, אבל היא עקירתם לגמרי, וכן מה שאמרו תחלה הבה נתחכמה לו פן ירבה[53], אינו בכלל עבדות וענוי, מלבד מה שהוסיפו בענוי עצמו, וימררו את חייהם בעבודה קשה וגו'[54], והוא מה שאמר הכתוב וירא את עניינו ואת עמלינו ואת לחצנו[55]. ודע והבן כי האיש שנכתב ונחתם בראש השנה להריגה לא ינקה הליסטים ההורג אותו בעבור שעשה מה שנגזר עליו, הוא רשע בעונו ימות[56], ודמו מיד הרוצח יבוקש, אבל כאשר תצא הגזירה על פי נביא יש בעושה אותה דינים, כי אם שמע אותה ורצה לעשות רצון בוראו כנגזר אין עליו חטא אבל יש לו זכות בו, כאשר אמר ביהוא יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב בנים רבעים ישבו לך על כסא ישראל[57], אבל אם שמע • המצוה והרג אותו לשנאה או לשלול אותו, יש עליו העונש כי הוא לחטא נתכוון, ועבירה הוא לו, וכן הכתוב אומר בסנחריב הוי אשור שבט אפי וגו' בגוי חנף אשלחנו ועל עם עברתי אצונו[58], ואמר הכתוב והוא לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשוב כי להשמיד בלבבו[59], ועל כן הענישו בסוף, כמו שנאמר והיה כי יבצע ה' את כל מעשהו אפקוד על פרי גודל לבב מלך אשור ועל תפארת רום עיניו וגו'[60]. ואמר בו שה פזורה ישראל אריות הדיחו הראשון אכלו מלך אשור וזה האחרון עצמו נבוכדראצר מלך בבל לכן כה אמר ה' הנני פוקד אל מלך בבל ואל ארצו כאשר פקדתי על מלך אשור[61]. והנה זו ראיה שנענש מלך אשור על הרעה שעשה לישראל °, והנה נבוכדראצר שמע כי הנביאים פה אחד קוראים אותו להחריב ירושלים והוא וכל עמו נצטוו על כך מפי הנביא, כמו שכתוב הנני שולח לך ולקחתי את כל משפחות צפון נאם ה' ואל נבוכדראצר מלך בבל עבדי והביאותים על הארץ הזאת ועל יושביה והחרמתים[62], וכתיב הנני נותן את העיר הזאת ביד הכשדים וביד נבוכדראצר מלך בבל והציתו את העיר באש[63], ואף על בית המקדש עצמו אמר ונתתי את הבית הזה כשילה[64], והם יודעים כי מצות השם היא כמו שאמר נבוזראדן לירמיהו, ה' אלהיך דבר את הרעה הזאת אל המקום הזה ויבא ויעש ה' כאשר דבר כי חטאתם לה'[65], ואף על פי כן נענשו הכשדים כולם בסוף, והיה זה מפני שני טעמים, האחד שגם הוא נתכוון להשמיד כל הארץ להגדיל ממשלתו כמו שכתוב בו והשבתי גאון זדים וגאות עריצים אשפיל[66], וכתיב ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה וגו'[67], וכתוב אעלה על במתי עב אדמה לעליון[68], וכתיב באומתו האומרת בלבבה אני ואפסי עוד[69], ואמר בו חבקוק הוי בוצע בצע רע לביתו לשום במרום קנו וגו'[70], והנה זה כענשו של סנחריב, ולכך אמר הכתוב לכן כה אמר ה' הנני פוקד אל מלך בבל ואל ארצו כאשר פקדתי על מלך אשור[71]. אבל היה במלך בבל עונש אחר שהוסיף על הגזרה והרע לישראל יותר מאד, כמו שאמר בו קצפתי על עמי חללתי נחלתי ואתנם בידך לא שמת להם רחמים על זקן הכבדת עולך מאד[72], ועל כן בא עליהם עונש כפול ומכופל שנשמד זרעו לגמרי, ולא יהיה לבבל שם ושאר נין ונכד[73], ונשמדה עירו לעולמים, שנאמר והיתה בבל צבי ממלכות תפארת גאון כשדים כמהפכת אלהים את סדום ואת עמורה לא תשב לנצח ולא תשכון עד דור ודור ורבצו שם ציים ושעירים ירקדו שם[74], ואמר בו הכתוב כי נקמת ה' היא נקמת היכלו[75], וכתיב חמסי ושארי על בבל תאמר יושבת ציון ודמי אל יושבי כשדים תאמר ירושלים לכן כה אמר ה' הנני רב את ריבך ונקמתי את נקמתך[76], ופסוקים רבים כאלה:

3. רמב"ן שמות א' י'

הבה נתחכמה לו. לא ראה פרעה וחכמי יועציו[20] להכותם בחרב, כי תהיה בגידה גדולה להכות חנם העם אשר באו בארץ במצות המלך הראשון • וגם עם הארץ לא יתנו רשות למלך לעשות חמס כזה, כי עמהם הוא מתייעץ, ואף כי בני ישראל עם רב ועצום ויעשו עמהם מלחמה גדולה, אבל אמר שיעשה[21] דרך חכמה שלא ירגישו ישראל כי באיבה יעשו בהם, ולכך הטיל בהם מס כי דרך הגרים בארץ להעלות מס למלך כמו שבא בשלמה[22]. ואחרי כן צוה בסתר למילדות[23] להרוג הזכרים על האבנים ואפילו היולדות • עצמן לא ידעו בהם ואחרי כן צוה לכל עמו • כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו אתם[24]. והענין שלא רצה לצוות לשרי הטבחים אשר לו להרגם בחרב המלך או שישליכו הם אותם ליאור, אבל אמר לעם כאשר ימצא כל אחד[25] ילד יהודי ישליך אותו ביאור, ואם יצעק אבי הילד אל המלך או אל שר העיר יאמרו שיביא עדים ויעשה בו נקמה. וכאשר הותרה רצועת המלך • היו המצרים מחפשים הבתים ונכנסים שם בלילות ומתנכרין ומוציאים הילדים משם, כי על כן נאמר ולא יכלה עוד הצפינו[26]. ונראה שעמד זה ימים מעטים כי בלדת אהרן לא היתה הגזרה[27], וכשנולד משה[28] נראה שנתבטלה אולי בת פרעה בחמלה עליו אמרה לאביה שלא יעשה כן או כאשר נשמע כי מאת המלך נהיה[29] הדבר ביטל אותו, או שהיה על פי האצטגנינות כדברי רבותינו[30], כי הכל התחכמות עליהם שלא יודע החמס. וזה טעם מאמר האומרים למשה רבינו אשר הבאשתם את ריחנו לתת חרב בידם[31], כי עתה יוספו בשנאתם אותנו וימצאו טענה כי אנחנו מורדים במלכות ויהרגו אותנו בחרב לעיני הכל. לא יצטרכו עוד לעשות במרמה:

4. רמב"ן שמות יח' יא'

כי בדבר אשר זדו עליהם. פירושו בדבר אשר הזידו המצרים • על ישראל ידעתי שהוא גדול מכל האלהים. וטעם זה מפני שהשם גזר על ישראל ועבדום וענו אותם[56], ולא היה על המצרים בזה העונש הגדול, אבל הזידו עליהם וחשבו להכרית אותם מן העולם, כמו שאמרו[57] הבה נתחכמה לו פן ירבה[58], וצוה למילדות להמית הבנים, וגזר עליהן כל הבן הילוד תיאורה תשליכהו[59], ומפני זה היה עליהם העונש המשחית אותם לגמרי, וזהו שאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי[60], כמו שפרשתיו[60], והנה השם ראה את מחשבתם ונקם[61] מהם על זדון לבם וכן אמר הכתוב עוד כי ידעת כי הזידו עליהם[62] כי העונש בעבור הזדון שחשבו לעשות להם, והנה ה' רואה ללבב[63], ועושה משפט העשוקים[64], ונוקם ובעל חמה[65], ואין מוחה בידו. ואונקלוס שאמר ארי בפתגמא דחשיבו מצראי למידן ית ישראל ביה דנינון, ירצה לומר כי היה ענשם על טביעת הילדים ביאור שאיננו בכלל ועבדום וענו אותם, ועל כן אבדם במים:

5. [illegible] מגילת אסתר ג' יד'

פתשגן הכתב כו'. גלוי לכל העמים להיות עתדים ליום הזה. פי' כי היה ירא לכתוב בפרהסיא שיהרגו את היהודים. כי היה יודע שהיהודים יהיו רודפים להשררות ויהיו נוטים להם צד זכות והיה צריך לכתוב עכשיו מפורש שידעו כי היה צריך לשלוח לכל קצוי ארץ למען ידעו לעשות ביהודים. לכן עשה כך שכתב להאחשדרפנים והפחות להשמיד ולהרוג אבל פתשגן הכתב להנתן דת שיהיה גלוי לכל העמים לא יכתבו אלא שיהיו עתידים ליום הזה פי' שיהיו מוכנים ליום הזה וביום הזה יאמרו להם:

6. [illegible]

אמנם נכונה שבפסוק הקודם שני מתנגדים כאלה כנכון ומבולבל אליו ידיעה בלתי ברורה המפילה עליו אימים ולא ידע מה, ועל"כ נ"ל כי עצם הגזרה לא היה גלוי לכל כ"א לאחשדרפנים ולפחות, כמבואר בכתוב, והדבר הגלוי לכל פ"ה רק המלים להיות עתידים ליום הזה, כמבואר נ"כ בכתוב, והדברים המחרוזים כסתומים האלה בהודעם בעיר הבירה נבוכה רבה בין יושביה, כי לא ידעו אל מה ואל מי יכונו הדברים האלה, וביחוד היו נבוכים היהודים שידעו כי משנה המלך הוא צורר היהודים, (והנה זה אולי תכון הדרשה הקודמת) אך מרדכי ידע — ע"י גלוי אליהו — את הגזרה כוונתה — וילבש שק וגו' ויזעק וגו'. ויפרסם את הדבר בין בנ"י למען ידעו כי הגזרה נוגעת אל נפשם ויעשו תשובה.

7. [illegible]

וכאשר נסתכל בפשוטי הכתובים נראה כי שני מיני כתבים היו, מגילת סתרים להשמיד את היהודים וכו', והכתב הגלוי הי' רק להיות עתידים ליום הזה ולא פורש בו מה יעשה. ומובן שמגילת הסתרים היתה רק בידי הראשים המפקדים את צבא המלחמה לצוות לאנשי המלחמה, והכתב הגלוי הי' לאנשי המלחמה שיהיו מוכנים ליום ההוא. ונראה שזמן הרשע ימ"ש התחכם שלא יתודעו היהודים תיכף ומיד שעליהם נאמרים הדברים למען לא יגרום להם השיבוי והשמיעה המוקדמות להתפללות גדולה, כי עי"ז בודאי ישובו בתשובה שלימה והוא יצא בבושת פנים. ע"כ התחכם שיהי' הדבר סתום ובמוד, ובודאי היהודים ירגישו לאט לאט וזה"ג דאינהו לא חזו מזלייהו הוא. ועכ"פ לא יהי' הדבר ברעש כ"כ רק בקרירות ולא יתעוררו כ"כ לתשובה.